

mentair en publiek redenaar was hij een erkende kracht en wanneer een zo vloeiende welsprekendheid ook haar schaduwzijden heeft, dan dient gezegd te worden dat Gortzak oog heeft voor eigen beperktheden en grenzen en ook voor gemaakte fouten. Hij staat achteraf zeer kritisch tegenover de ontwikkeling der dingen in de beschreven periode en brengt daarbij bezwaren naar voren die ook in de tijd zelf al in kiem bij hem aanwezig waren, lang voordat de bom barstte met het bekende partijconflict van 1958.

Van belang lijkt vooral de omstandigheid dat Gortzak de lange voorgeschiedenis der beweging sinds de jaren twintig bewust heeft meegemaakt en dat hij de invloed heeft ondergaan van figuren als D. Wijnkoop, N. Beuzemaker en A. Struik, om slechts enkele vooroorlogse leidlieden te noemen, en vooral ook van zijn schoonmoeder Bertha de Vries. Hij kwam in het najaar van 1945 terug in een partij die een groot deel van haar leidend karakter verloren had en die in de turbulente maanden na de bevrijding een ernstige crisis had doorgemaakt (deze episode rond de juliconferentie heeft hij door zijn langer verblijf in Duitsland niet meegemaakt). Zijn achtergrond en realiteitszin behoeden hem ervoor een geheel onkritisch werktuig van de CPN-nieuwe stijl te worden. Ook door zijn persoonlijke sympathieke hoedanigheden wist hij in gemeenteraad en parlement een positie op te bouwen van waaruit hij invloed kon uitoefenen. Zeer opmerkelijk is wat hij over de interne verhoudingen in de partijtop meedeelt, in het bijzonder over de illegale aanvoerder J. Brandenburg, die in 1945 P. de Groot weer binnengehaald had. 'De verhouding tussen De Groot en Brandenburg heb ik nooit helemaal begrepen. Brandenburg had een grenzeloos respect voor de algemeen-secretaris, maar anderzijds slaagde hij er dikwijls in een remmende invloed op hem uit te oefenen' (240). Het tragische in het verloop van zaken is dat Brandenburg en ook Gortzak en anderen tegen de figuur De Groot uiteindelijk niet opgewassen waren en dat zij bijvoorbeeld in 1947/1948 de bekwame hoofdredacteur van *De Waarheid* Koejemans hebben losgelaten. Op dit laatste gebeuren gaat Gortzak niet in, wel op zijn eigen werkzaamheid aan de toenmalige *Waarheid*, waaraan hij geen al te beste herinneringen heeft (244-245). De mogelijkheid om adequaat te reageren op de destalinisatieproblemen na 1956 ontbrak in de Nederlandse partijverhoudingen ten enenmale, anders dan in enkele andere landen.

Het boek is met kritische zin, zoals gezegd, en ook met nauwkeurigheid ten aanzien van de feitelijke toedracht samengesteld. Een enkele onjuistheid moge signaleerd worden, zo is niet Severing maar Otto Braun de weggejaagde minister-president van Pruisen uit 1932 (96). Op bladzijde 231 is de gehele rooms-katholieke fractie van acht leden vergeten bij de vermelding van de samenstelling van de Amsterdamse noodgemeenteraad in 1945.

A. F. Meilink

N. Bal, *Mijn wankele wereld. Vier jaar in het socialistisch verzet* (Het Geheugen; Leuven: Kritak, Brussel: Fonds Leo Magits, 1984, 335 blz., Bf650,-, f35,-, ISBN 90 6303 127 0).

Het verzamelwerk *Geschiedenis van de socialistische beweging in België* dat J. Dhondt in 1960 naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van de socialistische partij opzette, eindigt met een bijdrage van N. Bal over 'De illegale partij van 1940 tot 1944' (XVIII, 565-572). De auteur, die in 1960 adjunct-directeur was van de BRT-televisie, somde

daarin een reeks feiten en namen op die verbonden waren met de illegale socialistische beweging. Zijn eigen naam kwam weliswaar enkele keren in het relaas voor, maar enkel de laatste, zeer bewogen regels van het artikel lieten vermoeden hoezeer Bal zich in het socialisme geëngageerd had. De herinneringen die dezelfde auteur heeft gepubliceerd onder de titel *Mijn wankel wereld*, bevestigen ondubbelzinnig dat engagement. Bal had ondertussen in 1981 als directeur-generaal van de BRT-televisie afscheid genomen. De eerste jaren van zijn pensionering gebruikte hij, daartoe aangespoord door H. Balthazar, om zijn opgroeien in het vooroorlogse socialisme en zijn rol in de illegale beweging zeer intensief te beschrijven.

Het is een boeiende terugblik geworden. In een zeer levendige stijl verhaalt Bal zijn jeugd jaren in het sterk geïndustrialiseerde Vilvoorde. Een wat tengere maar zeer leer-gierige arbeiderszoon voor wie het voortgezet onderwijs niet was weggelegd, maar die zich autodidactisch een zekere vorming wist te verwerven. Hij raakte begeesterd door het socialisme, dat hij in de jeugdbeweging leerde beleven. Diezelfde beweging verschaftte hem in 1939, nadat hij bij de krant *Le Peuple* wat ervaring had opgedaan, toegang tot de loopbaan van BRT-radiojournalist. Volgens Belgische normen vereiste de zogenaamde objectiviteit in de radionieuwsdienst, dat de katholieke, de liberale en de socialistische stroming er vertegenwoordigd waren. Uit het relaas van Bal blijkt hoe onvolkomen de resultaten waren die het systeem opleverde. Ondanks zijn bevoorrechte positie van journalist slaagde hij er niet in een waarheidsgetrouw beeld te vormen van de late jaren dertig. Al wat zich buiten het socialisme afspeelde bekeek hij door een zeer partijdige bril. Men mag overigens veronderstellen dat de andere politieke strekkingen allicht evenzeer tot de politisering van de radionieuwsdienst bijdroegen.

Vrij spoedig na het begin van de bezetting kwamen Bal en enkele medestanders in verzet tegen de Duitse onderdrukker. Zij lieten zich niet op sleeptouw nemen door de toenmalige BWP-voorzitter Hendrik de Man, die tot collaboratie opriep. Naar het voorbeeld en met de steun van gelijkgezinde socialistenvan Wallonië, waar de beweging breder en beter was uitgebouwd, startte Bal met het eerste illegale blad in het Vlaamse land, namelijk *Morgenrood*. Uit diverse socialistische geledingen recruteerde hij medewerkers van wie het gemeenschappelijke doel was met de socialistische boodschap zoveel mogelijk landgenoten hoop en moed te geven in de soms uitzichtloze bezetting. Velen bekochten die verzetsactiviteit met hun leven. Anderen, zoals Bal zelf, waren verplicht onder te duiken. In de clandestiniteit maakte Bal de opkomst en de uitbouw mee van de vernieuwde partij, die na de bevrijding van het grondgebied als Belgische Socialistische Partij naar buiten zou treden.

De sluikpers en de nieuwe partij in wording vormen de hoofdbrok van het boek. De getuigenis van N. Bal daaromtrent is historisch gezien zeer belangrijk. Naar eigen zeggen steunt hij niet alleen op zijn geheugen, maar ook op een reeks documenten die hij wist te bewaren. Hij beschrijft van binnenuit hoe het socialisme niet alleen standhield, maar versterkt uit de strijd kwam. Hij verdoezelt niet dat zich daarbij conflicten voordeden en vergissingen werden begaan.

Bal geeft commentaar bij de gebeurtenissen, vervalt soms in ideologisch-morele beschouwingen, verheelt helemaal niet zijn sympathie en antipathie voor bepaalde mede- en tegenstanders en vertelt tevens zijn persoonlijke lotgevallen tijdens de bezetting. Zo vernemen we dat hij enige tijd tewerkgesteld was bij Winterhulp; naar aanleiding daarvan corrigeert hij ruiterslijk de kwalijke reputatie die deze hulporganisatie na de bezet-

ting toegemeten kreeg. Enige zelfingenomenheid is inherent aan dergelijke ego-documenten. Het afdwingen van bewondering is immers een belangrijk motief om herinneringen te publiceren. Een getuigenis die zolang na de feiten geschreven wordt, is uiteraard beïnvloed door de feitenkennis die de betrokkene 'post factum' heeft opgedaan. Met de nodige omzichtigheid benaderd, vormen de herinneringen van N. Bal hoe dan ook een belangrijke en zeer levendige bijdrage tot de kennis van het Belgisch socialisme in de jaren dertig en tijdens de Duitse bezetting.

M. van den Wijngaert

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, Xlb, *Nederlands-Indië II* (2 delen; Leiden: Martinus Nijhoff, 1985, viii +1116 blz., f222,50, ISBN 90 6890 037 4).

Tijdens de tweede wereldoorlog nam Nederlands-Indië in tal van opzichten een uitzonderingspositie in binnen de Zuidoostaziatische regio. Ten eerste besloot Japan in mei 1943 Indië wegens zijn rijkdom aan grondstoffen (olie) in te lijven en niet de onafhankelijkheid te verlenen, die het aan China, Birma en de Filippijnen zou geven. Pas in september 1944 werd de onafhankelijkheid van een, in eerste instantie federaal gedacht 'Oost-Indië' toegezegd in ruil voor Indonesische steun aan de steeds vertwijfelder Japanse strijd. De samenhang tussen inheemse deelname aan de defensie en inwilliging van politieke eisen der nationalistes, die Nederland nooit had willen erkennen, werd nu door Japan gehonoreerd. Hierdoor hoopte dit land tevens de eigen positie na de oorlog te versterken.

Een tweede punt, waarop Indië een uitzondering vormde: alleen in Indië vond, mede doordat zich hier een relatief grote groep Europese inwoners bevond, internering van de Europese burgerbevolking op zo een grote schaal plaats. Van de 125.000 geïnterneerden in heel Zuidoost Azië waren er 100.000 in Indië, alleen hier zo drastisch naar sexe gescheiden en van hun omgeving geïsoleerd.

Ten derde: alleen in Indië is het inheems verzet tegen Japan zo beperkt geweest. Samenwerking met de geallieerden werd daarbij niet gezocht. En ondanks verschillende pogingen daartoe is het de geallieerden ook niet gelukt om in de archipel een 'intelligence' op te bouwen. Mede daardoor verkeerden zij, en het Nederlands bestuur in Australië met hen, in een vrijwel absolute onzekerheid over de gebeurtenissen in Indië. Het isolement was volkomen.

Dit zijn slechts enkele van de grote lijnen, die L. de Jong in deel Xlb van zijn geschiedschrijving over Nederland in de tweede wereldoorlog trekt. In dit deel, dat handelt over Indië van maart 1942 tot augustus 1945, geeft hij eerst een helder overzicht van de strijd in de Pacific en schetst hij vervolgens de ontwikkelingen in de Indonesische wereld (inclusief de houding van de Chinezen en Arabieren) en de ervaringen van de (Indische) Nederlanders.

Zoals De Jong ook erkent, hebben zich daarbij noodgedwongen eenzijdigheden voorgedaan. Europese krijgsgevangenen en geïnterneerden hebben met de voorgeschiedenis van de onafhankelijkheidsverklaring meer aandacht gekregen dan het economisch beleid van Japan, de inheemse samenleving en de Indische Nederlanders die op Java